

Broedvogels in de uiterwaarden tussen Nijmegen en Deest

Gijs Kurstjens

De uiterwaarden van de Grote Rivieren staan bekend om hun grote vogelrijkdom, die voortkomt uit de grote afwisseling van biotopen. Recentelijk (1990/1991) zijn de broedvogels van een drietal karakteristieke Waaluitervwaarden in het Land van Maas en Waal geïnventariseerd. De zelfde gebieden zijn in de eerste helft van de jaren zeventig onderzocht in het kader van de avifauna van het rivierengebied (Van den Bergh et al 1979). Wat is er nu eigenlijk na vijftien jaar gebeurd met de broedvogelstand? Hierbij schenk ik alleen aandacht aan de bijzondere broedvogels, die hier op een overzichtelijke wijze zijn ingedeeld in groepen. Vervolgens wordt een aantal bedreigingen voor de avifauna van dit gebied gekenschetst. Daar staat tegenover dat er in deze uiterwaarden uitstekende mogelijkheden liggen voor natuurontwikkeling. Onder invloed van rivierdynamiek en grote grazers kan een natuurlijk rivierlandschap ontstaan met oibossen, moerassen, struwelen, ruigtes en kruidenrijke graslanden. De interessante mogelijkheden die dit biedt aan broedvogels komen aan bod in het toekomstperspectief.

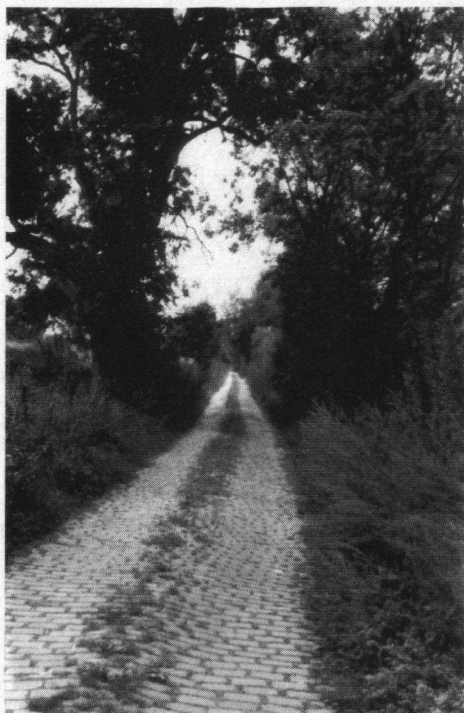
Onderzoeksgebied

De desbetreffende Waaluitervwaarden zijn, op een klein deel na, volledig gesitueerd in de gemeente Beuningen, ten westen van Nijmegen. Het gebied strekt zich uit over een lengte van circa twaalf kilometer. De afstand tussen de Waal en de Waalbandijk varieert van 150-850 meter en is gemiddeld ongeveer 500 meter. De westgrens van het onderzochte gebied ligt bij de scheepswerf van Deest (gemeente Druten), terwijl aan de oostkant het Maas-Waalkanaal bij Weurt/Nijmegen een duidelijke begrenzing vormt (figuur 1). Naast de drie uiterwaarden zijn een aantal binnendijks gelegen kolken en bosjes onderzocht, die aansluiten op het buitendijkse gedeelte. Dit brengt het totaal geïnventariseerde oppervlak op circa 650 ha, waarvan ruim 80 ha in bezit is van Staatsbosbeheer (SBB). De drie uiterwaarden hebben elk een eigen karakter. De eerste 4,5 km van de uiterwaarden (vanaf Weurt westwaarts gerekend) omvat een tweetal grindgaten, enkele moerasbossen plus twee voormalige steenfabrieken (Moespotse Waard). Hierop volgt de 3 km lange Ewijkse Waard, die door de Ewijkbrug (A50) abrupt van de Winssense Waarden gescheiden wordt. Ruigtes, verspreid staande bomen en hagen, kleiputten, een strang en een zandplaat typeren het Ewijkse deel. De Winssense Waarden (4,5 km lang) daarentegen, hebben een open karakter, en bestaan grotendeels uit intensief beweidde graslanden. De binnendijks gelegen stukken omvatten vier bospercelen (Roodslag, Doddendaal, Biezenwaard en Hoekbos) en een achttal kolken (waaronder de Duivelswaai, de Moespotse Waai en de Molenkolk).

Het is zeer de vraag of het vroegere aantal Grauwe Gorzen zich zal herstellen na gewijzigd beheer.

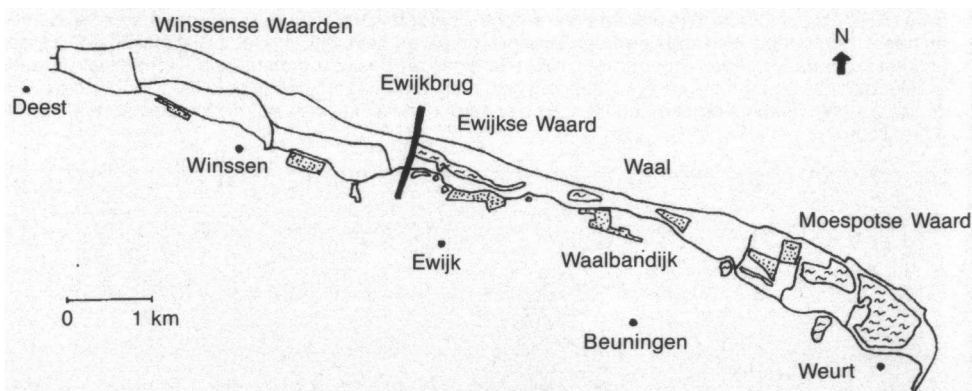
Foto: A.C. Zwaga.

Het prachtige weggetje naar de vervallen steenfabriek.
Foto: Mathijs Pelkmans.

lijk gelegen uiterwaarden van Ewijk en Winssen zijn geïnventariseerd. Zeldzame en minder algemene vogelsoorten werden onderzocht volgens de uitgebreide territoriumkartering (Hustings et al 1985). Tussen begin maart en eind juni werden per deelgebied acht à negen ochtendbezoeken gebracht. Er werden vier tot zes avond- en nachtrondes gemaakt voor uilen en rallen. Daarbij is gebruik gemaakt van een cassette recorder. In beide jaren was sprake van een droog voorjaar waardoor allerlei poelen en strangen vroegtijdig droogvielen. Dit beïnvloedde de aantallen broedende water- en moerasvogels.

Aanvullende gegevens uit andere jaren zijn afkomstig van Van den Bergh (1972). Stichting Ark (1991). In tabel 1 wordt een overzicht gegeven van bijzondere broedvogels in het onderzoeksgebied in 1974 en 1990/1991. Incidentele broedgevallen zijn weggelaten. Relevante, afwijkende aantallen van andere jaren zijn vermeld indien bekend. Naast de in tabel 1 gepresenteerde lijst van bijzondere broedvogels zijn een groot aantal meer algemene soorten aangetroffen. In het begin van de jaren negentig werden ruim tachtig soorten broedvogels in dit uiterwaardengebied vastgesteld. Voor de bespreking van de aantalsontwikkelingen van de bijzondere soorten vanaf het begin van de jaren zeventig, is gekozen voor een indeling in vijf groepen, namelijk weidevogels, water- en moerasvogels, pioniersoorten, vogels van het kleinschalig cultuurlandschap en bosvogels.

Figuur 1. Overzichtskartje van het onderzoeksgebied. Bossen zijn gestippeld weergegeven.

Methode

In 1974 zijn de broedvogels van de drie uiterwaarden onderzocht volgens een integrale methode. Dit hield in dat elk telgebied circa zes maal werd bezocht op de meest gunstige tijdstippen (Visser 1976). Mogelijk zijn door het geringe aantal bezoeken soorten als Patrijs en verschillende zangvogels met een lage trefkans in bepaalde mate onderteld. In het recente onderzoek van 1990 en 1991 (Kurstjens 1991, Kurstjens & Peters 1992), heeft een meer intensieve inventarisatie plaatsgevonden. Het oostelijke deel van het gebied (Moespotse Waard) is in 1990 onder de loop genomen, terwijl in 1991 de meer weste-

Weidevogels

Behalve de Winssense Waarden zijn ook de Ewijkse Strang en de vochtige graslanden bij het moerasbos in de Moespotse Waard van groot belang voor weidevogels. De aantallen van Grutto, Tureluur en Zomertaling zijn constant gebleven sinds 1974 en de Slobeend is zelfs flink vooruitgegaan. Alleen van de Watersnip zijn na 1970 (drie paren) geen territoria meer vastgesteld. Deze achteruitgang is toe te schrijven aan de verdroging van de graslanden, die vooral wordt veroorzaakt door grondwaterpeilverlaging ten behoeve van intensieve agrarische activiteiten. De groep soorten die gebonden is aan kruidenrijke

hoeilanden, is volledig verdwenen. In de jaren zeventig waren de Winssense Waarden vermaard om hun grote aantallen Grauwe Gorzen en Kwartelkoningen (maximaal vijftien respectievelijk zeven paren). Ook Kwartel en Paapje hebben het veld moeten ruimen. De rigoureuze achteruitgang van de Veldleeuwerik en in mindere mate van de Graspieper geeft aan dat het huidige landbouwsysteem voor natuur steeds minder ruimte overlaat.

	1974	1990/1991		
Dodaars	1	1		
Fuut	5	5		
Knobbelzwanen	0	3		
Grauwe Gans	0	5		
Nijlgans	0	3		
Bergeend	1-2	11		
Krakeend	0	7		
Zomertaling	3	4		
Slobeend	4	13		
Kuifeend	0	17		
Buizerd	0	4	1972	1
Torenvalk	6	6		
Boomvalk	0	2	1973	1
Patrijs	>23	58		
Kwartel	1	0	1972	3
Waterral	3	1		
Kwartelkoning	1-2	0	1972	7
Kleine Plevier	0	14	1972	3
Grutto	30	28		
Tureluur	14	14		
Tortelduif	10	2		
Kerkuil	1	1		
Steenuil	±50	±30		
Bosuil	1	4	1972	3
Ransuil	17	9		
Kleine Bonte Specht	4	1		
Veldleeuwerik	>78	19		
Graspieper	>74	41		
Gele Kwikstaart	14	106		
Nachtegaal	6	4		
Blauwborst	1	2		
Gekraagde Roodstaart	±13	1		
Paapje	2	0		
Roodborsttapuit	6	0		
Sprinkhaanrietzanger	1	0	1992	1
Wielewaal	5	4		
Roek	0	170		
Putter	0	3		
Grauwe Gors	7	0	1975	12

Tabel 1. Overzicht van bijzondere broedvogels in de Moespotse, Ewijkse en Winssense uiterwaarden plus aangrenzende bossen en kolken in 1974 en 1990/1991.

Hier staat tegenover dat Patrijs en Gele Kwikstaart veel algemener zijn dan in 1974. Mogelijk heeft het verschil in inventarisatie-intensiteit tussen beide onderzoeksjaren bij deze soorten een grote invloed gehad. Behalve in grasland treffen wij beide soorten in grote dichtheden aan in ruigtevegetaties. Op landelijk niveau is voor de Patrijs juist sprake van een flinke achteruitgang (Bijlsma 1991). Dit geeft aan dat deze uiterwaarden een positieve uitzondering op de regel zijn.

Water- en moerasvogels

Het oostelijke deel van de uiterwaarden (Moespotse Waard en in mindere mate de Ewijkse Waard) herbergt een grote variatie aan water- en

moerasvogels. Sinds het begin van de jaren zeventig hebben zich een aantal nieuwe soorten gevestigd, waaronder Knobbelzwaan, Krakeend, Kuifeend, Nijlgans en Grauwe Gans. Wat deze laatste twee soorten betreft, is het gebied gekoloniseerd vanuit de Ooijpolder waar ruime populaties van beide ganzesoorten voorkomen (Vogel et al 1992). Voor de toename van Krak- en Kuifeend wordt grotere voedselrijkdom van het oppervlaktewater wel geopperd (Jonkers 1992). Incidenteel is ook het broeden vastgesteld van Tafelend (1974: 1 paar) en Wintertaling (1970: 1 paar).

Soorten waarbij de aantallen weliswaar laag waren maar gelijk zijn gebleven, zijn Dodaars, Fuut, Blauwborst en Sprinkhaanrietzanger. De Ewijkse Waard met zijn uitgebreide ruigtevegetaties biedt onderdak aan laatstgenoemde twee zangvogelsoorten. Interessant was ook de vestiging

Een zandplaat op het Ewijkse deel.

van de Buidelmees in het gebied: één territorium werd in 1991 bij de Ewijkse kleiputten gevonden. Rietvelden van noemenswaardige omvang zijn in het onderzoeksgebied niet aanwezig. Ten opzichte van het begin van de jaren zeventig is het rietareaal licht afgenomen. Karakteristieke rietvogels zoals Roerdomp (1990: 1 paar), Rietzanger (1975: 1 paar) en Grote Karekiet (1974: 1 paar) zijn op de vermelde uitzonderingen na, afwezig. Van de Waterral is in de droge jaren 1990/1991 slechts één territorium gevonden, wat een vermindering is ten opzichte van het aantal in 1974 (3 paren).

Pioniersoorten

Schaarsbegroeide oevers langs de Waal, zandafgravingen en rivierduinen vormen de biotoop van zogenaamde pioniersoorten. Hiertoe beho-

ren onder meer de Bergeend en de Kleine Plevier. Beide vogelsoorten zijn tegenwoordig veel talrijker dan in 1974. Bij de Bergeend is sprake van een sterke uitbreiding vanuit de belangrijke broedgebieden langs de kust het binnenland in. De aantallen van de Kleine Plevier fluctueren jaarlijks sterk ten gevolge van het biotoopaanbod, dat mede wordt bepaald door de waterstan-

den vaak een gevarieerde vogelbevolking. In het onderzoeksgebied worden dergelijke structuren vooral binnendijs aangetroffen. Kenmerkende soorten voor dit kleinschalige cultuurlandschap zoals Roodborsttapuit, Gekraagde Roodstaart en Tortelduif, zijn vrijwel uit het gebied verdwenen. Buiten natuurterreinen zijn Roodborsttapuiten een zeldzame verschijning geworden in Ne-

Na een aantal jaren komt het wilgenbos snel op.

den. Meestal ligt het aantal in droge jaren beduidend hoger dan dat in jaren met een natte zomer. Steilwandjes die ontstonden door ontgroningen, boden in verschillende jaren onderdak aan een kolonie Oeverzwaluwen (onder andere in 1976: 40 paren, in 1991: 28 paren). In 1989 vond een zeker broedgeval van de Oeverloper plaats langs de Ewijkse Strang: er werd een nest gevonden (Stichting Ark 1991). Broedgevallen van deze soort komen maar zelden voor in Nederland. In 1990/1991 zijn in juni baltsende vo-

derland (Hustings 1986). Een vergelijkbaar verhaal gaat op voor de Gekraagde Roodstaart en de Tortelduif, die in het agrarische landschap veelal het veld hebben moeten ruimen. De aantallen van het streng ogende Steenuiltje, een karakteristieke soort voor het rivierengebied, zijn anno 1991 ook duidelijk lager dan in 1974. Deze achteruitgang heeft onder meer te maken met de sluipende, continue aantasting van kleine landschapselementen.

Positief is de vestiging van de Putter in het ge-

Vanaf 1989 is op de plaats achter de Ewijkse Strang een natuurontwikkelingsproject van de Stichting Ark gestart, waarbij een groep Konikpaarden het gebied begrast.

gels waargenomen, maar meer zekerheid omtrent broeden is niet verkregen. Eenmaal (1989) is ook een broedgeval geconstateerd van een solitair visdiefenpaar op een slikrand langs de strang.

Vogels van het kleinschalig cultuurlandschap
Kleine landschapselementen zoals hagen, knotwilgen, rommelige tuinen, schuurtjes, ruige slootjes, poelen en hoogstamboomgaarden heb-

bied. Vanuit het westen des lands breidt de soort zich oostwaarts uit (Lensink 1990). Het aantal Torrenvalken is constant gebleven. Deze stootvogel broedt vooral binnendijs, maar jaagt daarentegen meestal in de uiterwaarden. De Kerkuil is nog steeds vertegenwoordigd met één paar, waarbij moet worden opgemerkt dat de broedlocatie is gewijzigd (van oude toren naar verlaten steenfabriek).

Bosvogels

Wilgenmoerasbos in de uiterwaarden bij Beuningen en de binnendijks gelegen populierenaanplanten en essen/iepenbossen met een rijke ondergroei ter hoogte van Ewijk en Winssen, vormen de belangrijkste kerngebieden voor bosvogels. Deze groep is vooruitgegaan sinds 1974. Stootvogels als Buizerd, Boomvalk en Bosuil hebben winst geboekt, hoewel voor de Ransuil de hoge aantallen van 1974 recentelijk niet meer zijn vastgesteld. Het verbod op enkele zeer giftige pesticiden (eind jaren zestig) in combinatie met het ouder worden van de diverse boscomplexen, verklaart de toename van de stootvogels. Het aantal Wielewalen is vrijwel constant gebleven en van de moeilijk te inventariseren Kleine

moeten veelal binnendijks gelegen poelen, boomgroepen en schuurtjes wijken. Dergelijke kleine landschapselementen zijn niet alleen van belang voor vogels, maar - in het geval van kolken - speciaal ook voor amfibieën en zeldzame moerasvegetaties (Peters & Kurstjens 1993).

Wat betreft de landbouw valt het de laatste jaren op dat zelfs in de 'natte' uiterwaarden maïsakkers zijn verschenen. Op Kieviten en een enkele Scholekster na, valt er op deze gierakkers weinig te beleven. Verder is de veebezetting in de graslanden zodanig hoog (ook in de Staatsbos-beheer-percelen) dat bijna nergens meer ruige hooilandjes zijn.

De Moespotse Waard krijgt bovendien nog te maken met industriële en infrastructurele uitbrei-

De Kluifend is in het gebied ook als broedvogel niet zeldzaam.
Foto: A.C. Zwaga.

Bonte Specht is de stand van vier naar één paar gedaald. Ook het aantal territoria van de Nachtegaal is verminderd. In 1988 vestigde zich een kolonie Roeken in de Biezenwaard en het Hoekbos, die in 1991 was uitgegroeid tot 170 paren (mondelinge mededeling A. van den Berg, Staatsbosbeheer).

Incidenteel is ook het broeden vastgesteld van soorten die karakteristiek zijn voor oude loofbossen en een bolwerk hebben in de bossen op het stuwwallencomplex bij Nijmegen. Hiertoe behoren Appelvink (1991), Boomklever (1991), Fluiters (1990), Havik (1991), Sperwer (1990), Groene Specht (1973 en 1976) en Goudvink (1974). Bij elke soort ging het om één territorium. Mogelijk is er voor deze soorten sprake van blijvende vestiging.

Bedreigingen

Bij de bespreking van de vijf groepen komt duidelijk naar voren dat er bij soorten van kruidenrijke hooilanden en kleine landschapselementen sprake is van vergane glorie. Eerdere dijkverzwaringen en steeds verder geïntensifieerde landbouw (speciaal na de Ruilverkaveling van 1977) hebben hier in grote mate toe bijgedragen. Op dit moment ziet de situatie er wat deze twee punten betreft, nog steeds penibel uit. Het traject Weurt-Deest moet nog onder handen worden genomen in het kader van de dijkverzwaring. Omdat het dijklichaam veel breder en logger wordt,

dingsplannen. Er zijn vergevorderde scenario's waarin het grote grindgat bij Weurt de bestemming van overnachtingshaven krijgt en de voormalige steenfabriek Staartjeswaard is weer ingericht als bedrijventerrein. Beide activiteiten zullen met name een versturende invloed hebben op het vogelrijke moerasbos. In het kader van de stadsuitbreiding van de gemeente Nijmegen (Waal sprong) is een nieuwe snelweg plus Waalbrug dwars door het moerasbos gepland. Al deze bedreigingen staan haaks op het Natuurbeleidsplan waarin het hele riviereengebied is aangewezen als belangrijk onderdeel van de Ecologische hoofdstructuur (ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij 1991).

Toekomstperspectief

Extensiever gebruik van de graslanden en het uitbannen van maïs zou met name in de Winsense Waarden soelaas kunnen bieden voor hooilandsoorten. In het beheersplan Rijn- en Waal uiterwaarden (Anonymus 1990) is dit deel aangewezen als beheers- en reservaatgebied. In Salmorth, een schiereiland langs de Rijn, net over de grens in Nordrhein-Westfalen, werd vanaf 1990 250 ha uiterwaard extensief beheerd. Dit houdt in dat hooilanden niet voor half juni mogen worden gemaaid, terwijl op weilanden niet meer dan twee runderen per ha mogen rondlopen. Twee kritische soorten waaronder Kwartelkoning en Grauwe Gors keerden succesvol terug in

1990 met vijf respectievelijk zeven paar (Thissen 1992). Het is echter maar zeer de vraag of het vroegere aantal Grauwe Gorzen van de Winsensse Waarden zich zal herstellen na gewijzigd beheer. Bij deze soort is namelijk sprake van een structurele, grensoverschrijdende achteruitgang (Hustings et al 1990).

De vestiging en toename van verschillende moeras-, water- en bosvogels is een interessante ontwikkeling. Met name delen van de Ewijkse Waard en het moerasbos in de Moespotse Waard zijn belangrijk voor deze soorten. Het verouderen van de moerasbossen speelde daarbij een belangrijke rol. In het plan 'Levende rivieren' (Wereld Natuur Fonds 1992) wordt het traject Beuningen-Ewijk genoemd als proeflokatie voor het afgraven van nevengeulen. In combinatie met ondiepe ontgrondingen kunnen meer moerassen en oibossen ontstaan, waardoor de aantallen en soortenrijkdom van deze vogelgroepen alleen nog maar verder zullen toenemen. Vanuit de Gelderse Poort, een kerngebied voor moerasvogels (Vogel et al 1992) en de Veluwe plus het Nijmeegse stuwwallencomplex als bosvogelbolwerken, kunnen dergelijke gebieden worden gekoloniseerd.

Vanaf 1989 is op de Plaat achter de Ewijkse Strang een natuurontwikkelingsproject van de Stichting Ark van start gegaan, waarbij een kudde halfwilde Konikpaarden en Gallowayrundersen het gebied begraast. Rivierduinvorming vindt gestaag plaats en dit terrein heeft een grote aantrekkingskracht op pioniersoorten. Bovendien bood het kruidenrijke, extensief begraasde terrein onderdak aan zogenaamde hooilandsoorten en weidevogels. De dichtheden van soorten als Patrijs en Gele Kwikstaart waren ongekend hoog (respectievelijk 0.6 en 1.2 paren per ha). In 1992 werd zelfs een broedgeval van de

Patrijzen komen er in belangrijke aantallen voor.
Foto: A.C. Zwaga.

Tapuit geconstateerd (Bosman in voorbereiding). Deze ontwikkelingen geven aanleiding tot optimisme: na tijden van continue aantasting van de uiterwaarden, lijkt het tijd enigszins te keren. Het inzicht dat de uiterwaarden een grote samenhangende eenheid zijn, behoort nu nog in een actief beleid te worden gerealiseerd. Indien dat van de grond komt, zijn grote verrassingen bij het opmaken van de balans in de toekomst niet ondenkbaar.

Begin september 1991 kwamen twee onvolwassen Zwarte Ooievaars alvast een kijkje nemen in hun toekomstige broedgebied!

Dankwoord

Alle veldmedewerk(st)ers worden hartelijk bedankt! Voor het kritisch doorlezen van het manuscript gaat mijn dank uit naar Peter van Beers, Johan Bekhuis en Bart Peters.

■ Gijs Kurstjens, Kap. Goossensstraat 16, 6101 CZ Echt, 04754 - 87 678.

LITTERATUUR:

- Anonymous (1990): Beheersplan Rijn- en Waaluiterswaarden. Commissie Beheer Landbouwgronden.
 Bergh, L.M.J. van den (1972): Ornithologische gegevens betreffende de Winssensche- en Ewijkse Uiterwaarden, 1968-1972. Utrecht.
 Bergh, L.M.J. van den, W.G. Gerritse, W.H.A. Hekking, P.G.M.J. Kelj & F. Kuyk (1979): Vogels van de Grote Rivieren. Utrecht.
 Bijlsma, R. (1991): Patrijzen en agrarisch cultuurland. Sovon-Nieuws 4 (2): 9-10.
 Bosman, W. (in voorbereiding): De Ewijkse Plaat. Jaarverslag 1992. Laag-Keppel.
 Hustings, F. (1986): Veranderingen in de stand van de Roodborsttapuit *Saxicola torquata* in 1970-84. Limosa 59: 153-162.
 Hustings, F., F. Post & F. Schepers (1990): Verdwijnt de Grauwe Gors *Miliaria calandra* als broedvogel uit Nederland? Limosa 63: 103-111.
 Hustings, M.F.H., R.G.M. Kwak, P.F.M. Opdam & M.J.S.M. Reijnen (1985): Natuurbeheer in Nederland, deel 3: Vogelinventarisatie. Achtergronden, richtlijnen en verslaglegging. Pudoc, Wageningen & Nederlandse Vereniging tot Bescherming van Vogels, Zeist.
 Jonkers, D.A. (1992): Populatietrends bij broedvogels gedurende 1969-85. Limosa 65: 117-124.
 Kurstjens, G. (1991): Natuurwaarden van de Moespotse Waard in 1990. NJN-Nijmegen.
 Kurstjens, G. & B. Peters (1992): Natuurwaarden van de Ewijkse en Winssensche uiterwaarden in 1991 en aanbevelingen voor toekomstig beheer. Eigen uitgave, Nijmegen.
 Lensink, R. (1990): Broedvogels in het Hart van Gelderland. Vogelwerkgroep Arnhem en omstreken, Arnhem.
 Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij (1991): Natuurbeleidsplan, een regeringsbeslissing. SDU, Den Haag.
 Peters, B. & G. Kurstjens (1993): Compensatiemaatregelen rond dikverzwaring in Waaluiterswaarden: verantwoord herstel of lapmiddel? De Levende Natuur 94 (4): 150-155.
 Stichting Ark (1991): De Ewijkse Plaat. Jaarverslag 1989. Laag Keppel.
 Thissen, J. (1992): De broedvogels van Salmorth in 1991. De Mourik 18 (1): 6-14.
 Visser, D. (1976): Broedvogelverslag Rijk van Nijmegen (noord). Vogelwerkgroep Grote Rivieren, Utrecht.
 Vogel, R., J. Bekhuis, M. Holland & N. Kwint (1992): Karakteristieke broedvogels in de Gelderse Poort in 1991. Beek-Ubbergen.
 Wereld Natuur Fonds (1992): Levende rivieren. Zeist.